

Requiem voor de toekomst

Hoe schrijft men een roman over de klimaat-ramp

Van der Leeuw-lezing 2010
door Ilija Trojanow

Ik kan me niet herinneren wanneer ik voor het eerst over de opwarming van de aarde heb gehoord. Het onderwerp is me zo vertrouwd dat het lijkt alsof ik er mijn hele leven al mee te maken heb, maar dat klopt natuurlijk niet, het kan niet meer dan vijftien jaar zijn. En het heeft vast een paar jaar geduurd voordat ik het serieus nam. Wel heb ik jeugdherinneringen aan de verschrikkelijke gevolgen van woestijnvorming. Een van mijn eerste teksten schreef ik na een schoolreisje door droogtegebieden naar het Turkanameer in het noorden van Kenia. Het was een hoogdravende klaagzang over uitiem onrecht en extreme armoede, getiteld 'De droefenis van verdroogde rivieren'. De aanblik van uitgemergelde mensen bleef me nog maanden bij en het duurde even voor ik mijn diepe ongerustheid had verdrongen. Aanvankelijk kon ik me de concrete gevolgen van de opwarming van de aarde moeilijk voorstellen, in plaats daarvan zag ik een vrouw uit het noorden van Kenia voor me, wier huid los om haar botten hing en die zich aan mijn arm vastklampte en onophoudelijk riep dat ik niet weg mocht voordat we samen de droogte hadden overwonnen. Een of twee graden, zestig of tachtig centimeter, 450 of 500 delen per miljoen – de geëxtrapoleerde en bovendien heftig omstreden cijfers impliceerden weliswaar angstwekkende gevolgen, maar ze waren voor mij niet tastbaar en niet zichtbaar. Mijn verbeelding wilde niet ontvlammen. Als burger was ik ontzet, als schrijver moest ik het hebben van vreemde visioenen.

Waarschijnlijk was ik nooit aan een roman over dit onderwerp begonnen als ik niet overvallen was door een droom, of liever gezegd een nachtmerrie. Een man ligt op een puinhelling, omgeven door een gletsjer die niet meer bestaat. De man is glacioloog, hij is het object van zijn wetenschappelijke passie voor altijd kwijt. Hij is onbeschrijfelijk verdrietig en weet zich geen raad. Tot zover de droom, in geen enkel opzicht aan mijn eigen leven ontsproten en daardoor onvergetelijk. Ik kende die man niet; ik kende toentertijd geen enkele gletsjer-onderzoeker en had me nooit echt in gletsjers verdiept. Jaren daarvoor was ik een keer naar de bron van de Ganges op de Gangotri-gletsjer geweest, waar ik zonder erbij na te denken had opgeschreven: 'De gletsjers in de Himalaya smelten weg alsof de mens het vriesvak open heeft gelaten.' Ook had ik genoteerd dat in het duizenden jaren oude geschrift de Brahma Vaivarta Purana wordt voorspeld dat de Ganges zich op een dag onder het aardoppervlak zal verstoppen omdat zij (rivieren zijn in India heilig en vrouwelijk) de vele zonden die in haar worden afgewassen niet langer kan verwerken. De waarschuwing voor het verdwijnen van de gletsjers is trouwens onlangs in de media ingetrokken; dat zou niet zoals valselijk aangenomen al in 2035 gebeuren, maar pas tegen 2050. Voor het overige speelden gletsjers ten tijde van mijn droom geen enkele rol in mijn leven.

Die nachtmerrie liet me niet los. Hoe vaker ik dacht aan de man die zijn gletsjer kwijt was, des te dieper zakte hij weg in een existentiële crisis, scepsis tegenover onze beschaving en een vergaande weerzin tegenover onze manier van economie bedrijven, onze leefwijze en mentaliteit. Om meester Goethe te parafaseren:

Hij sprak tot mij, hij zong tot mij
Toen was 't met mij gedaan
Half trok hij mij, half zonk ik weg
Hij liet mij niet meer gaan.

Samen gingen we op zoek naar verlossing of genezing en vonden die voorlopig daar waar ijs en gletsjers (nog) niet door het grote smelten worden bedreigd: in de Antarctis. Dus monstert de gewezen glacioloog aan op een cruiseschip, als leermeester, als vakman, als gids. De ongereptheid van de Antarctis stemt hem even opgetogen als bezorgd, want hij weet wat er zal gebeuren als de mens zich ooit meester maakt van het gebied. Hij wordt belaagd door visioenen van ontering en plundering, opgeroepen door kleinigheden, door een sigaret die een soldaat tussen de pinguïns gooit, door de averij die een ander schip oploopt, door arrogante of achteloze opmerkingen van de passagiers aan boord. De Antarctis is de laatste maagdelijke wildernis op aarde – het idee dat die zal worden vernield is voor de gletsjeronderzoeker onverdraaglijk. Hij moet voorkomen dat de mensheid verder in de Antarctis doordringt.

Terwijl de aangrenzende staten staan te popelen om de bodemschatten van de Arctis te ontginnen (wat de afgelopen jaren nog tot een diplomatieke strijd tussen Rusland en de Verenigde Staten en bijna tot militaire schermutselingen tussen Canada en Denemarken heeft geleid), wordt de Antarctis beschermd door het Antarctisch Verdrag, dat elke vorm van commercieel gebruik verbiedt en territoriale aanspraken heeft bevroren, in elk geval tot 2048. Terwijl al nuchter rekening wordt gehouden met het einde van de Arctis, is de Antarctis nog te redden. Die dichotomie ligt ten grondslag aan de compositie van de roman. Een manicheïstische structuur. In de woorden van de hoofdpersoon klinkt dat als volgt:

‘Arctis en Antarctis, dames en heren – we hebben het over extreme tegenstellingen. Enerzijds seizoensijs, anderzijds een met ijs bedekt continent, enerzijds een onophoudelijk smelten, anderzijds een vierduizend meter dikke ijskap. Enerzijds tot ondergang gedoemd, anderzijds tamelijk goed beschermd en nog niet verloren. Enerzijds spiegel van onze vernielzucht, anderzijds symbool van ons verstand. Om kort te gaan: boven slecht, beneden goed, boven de hel, beneden de hemel. We hebben het, dames en heren, over de twee polen van onze toekomst.’

Een idee hebben is eenvoudig. Het is ook niet moeilijk het te plooiën naar de feiten en te zorgen dat het plausibel en geloofwaardig is. Echt moeilijk wordt het pas wanneer je het begint uit te werken. Bij het schrijven nemen niet alleen gedachten een vastere vorm aan, ondertussen rijpen ook de problemen. Hoe schrijf je over Antarctica, een oord dat je slechts kunt bezoeken door erlangs te varen? Hoe schrijf je over de laatste terra nullius, een land dat bij geen staat hoort en waar niemand woont? Hoe schrijf je over een landschap dat in de literatuur tot dusver nauwelijks voorkomt – wat de mens niet bevolkt, beschrijft hij zelden. Als je de wereldliteratuur doorzoekt aan de hand van de trefwoorden ‘ijsberg’ of ‘gletsjer’, vind je verbazingwekkend weinig. Er zijn nauwelijks schrijvers die zich met de Antarctis hebben beziggehouden. De Amerikaanse schrijver Nathaniel Hawthorne mocht niet mee met de beroemde Expeditie Wilkes, omdat ‘de stijl waarin die gentleman schrijft te breedspakig en bloemrijk is om een reële en weloverwogen indruk te geven van de sfeer tijdens de expeditie. Bovendien zal een heer die zo talentvol en verfijnd is als de heer

Hawthorne nooit de nationale en militaire betekenis van eventuele ontdekkingen begrijpen.’ Aldus een Amerikaanse afgevaardigde, want de vraag of een schrijver naar de Antarctis mocht, werd toen in het parlement besproken. Ik hoefde alleen maar een e-mail te sturen naar een Noorse rederij.

Een schip als schouwplaats van fictieve gebeurtenissen, een non-plaats in beweging, met onbekende bestemming. Voor een zich toespitsende tragedie is een schip een prototypische plaats van handeling, geïsoleerd, op gevaarlijk hoge zee, ver van de gebruikelijke, beheerste stroom van het leven, een gesloten ruimte waarin vertegenwoordigers van de mensheid hun dwaasheid botvieren. Zo zag ook Sebastian Brant het indertijd al in zijn moralistische satire *Het narrenschip* uit 1494. Brants gepeperde mengsel van klachten en wijze lessen stelt de zeven doodzonden centraal, waarvan er maar twee een actuele betekenis hebben en voor de roman van belang zijn: hoogmoed en slemperij. Een kleine vijfhonderd jaar later kwam Katherine Porter met een remake: *Ship of Fools*, waarin het schip volgens haarzelf staat voor een ‘universeel beeld: de wereld als een schip op zijn reis naar de eeuwigheid’, met een halte in de inmiddels bekende hel van het nationaalsocialisme. Dat universele beeld is hetzelfde gebleven, maar de voorstelling van de eeuwigheid is veranderd.

En zo begaf ik me aan boord van een van die luxecruiseschepen die in de zuidelijke zomer vanuit Ushuaia in de uiterste punt van Patagonië naar het Antarctisch schiereiland gaan. We voeren door het Beaglekanaal, de geografische markeringen heetten Mount Misery en Cape Deceit, Last Hope Bay en Fury Island. Dat was uit literair oogpunt een goed teken. Alras zwichtte ik voor de poëzie van een onbekend landschap. En mijn eigen taal beijverde zich om die grootse ervaring recht te doen.

‘Als ik vroeg wakker word, loop ik op het buitendek mijn zestig rondjes, met gezwinde pas, in het slaperig grijze licht. Om mij heen de wateren die rond Antarctica cirkelen; de oceaan en een wakker mannetje draaien hun rondjes met de wijzers van de klok mee, zoals we er jaren geleden bij de tempels van Ladakh een gewoonte van maakten om ’s ochtends vroeg, voor het begin van een afmattende werkdag, een rondje om de heilige plaats te lopen, niet om in ’t gevlj te komen bij de plaatselijke bewoners zoals bekrompen geesten ons verweten, van die figuren die elke verbreding van je horizon als huichelarij afdoen, maar omdat het ons redelijk leek een kleine bijdrage aan de handhaving van het kosmisch evenwicht te leveren. Het water kreunt, als magma, de golven zijn maar een paar meter hoog, we hebben een betrekkelijk rustige overtocht; normaal gesproken is de Drake Passage altijd wel goed voor een storm, die je moet doorstaan voor je de paradijselijke rust van terra nullius binnenglijdt, in het oog van de storm. Ik draai mijn rondjes synchroon met de circumpolaire stroom die honderdvijftig miljoen ton water rondslingert; vogels glijden door de schemering, snijden met scherpe vleugels door de koude lucht, twee kringlopen vormen een liggende acht, witte stormvogels stijgen op met steile bogen, zwarte stormvogels vallen omlaag met de abruptheid van snelle beslissingen, ze verdwijnen achter glinsterende kammen in de voedertroggen tussen de golven, en ik blijf mijn rondjes lopen, en vergeet bij elke stap meer en meer het schip onder mijn voeten.’

De Antarctis is raadselachtig, ongrijpbaar. Nog maar twintig jaar (dus ongeveer even lang als wij weet hebben van de reële gevaren van de klimaatverandering) trekken schattige pinguïns toeristen. Daarvoor was de Antarctis vrijwel ontoegankelijk.

Bedreigend zelfs, zoals in de Polynesische mythe over Ui-te-Rangiora, die in de zesde eeuw naar het zuiden zeilde, verder dan iedere zeeman voor hem, tot de oceaan stolde en hard werd, zo hard en zo koud dat de held er zich rillend van afkeerde en naar huis ging. De ontdekkingsreizen van Amundsen en Scott zijn ook mythes geworden omdat ze nooit kunnen worden overgedaan. Shackleton leek lange tijd een fantasiefiguur en de Antarctis een verzinsel van Edgar Allan Poe. Een reis naar de Antarctis leidt nog altijd naar de uiterste grens van de beschaving, naar de laatste wildernis.

Mijn lievelingsgedicht in mijn jeugd was ‘The Rime of the Ancient Mariner’. Samuel Coleridge, de dichter, had nooit een albatros gezien en ik toen ook niet, maar hij gebruikte de vogel met de grootste spanwijdte ter wereld als metafoor en ik snapte dat onmiddellijk. Onvergetelijk hoe de zeeman die het heilige dier had gedood gedwongen werd het kadaver om zijn nek te dragen. Alsof dat het ware kruis van de mensen was. Omringd door majestieus boven ons zwevende albatrossen moest ik aan dat gedicht denken, en het leek me geschikt als achtergrond voor een verhaal dat in het heden speelt. Er kwam nog een gedicht in me op: ‘The Raven’ van Edgar Allan Poe. Een zwarte raaf en een witte albatros. Enerzijds: “‘Prophet!’ said I, ‘thing of evil! / Prophet still, if bird or devil!’” 1. Anderzijds: ‘The spirit who bideth by himself / In the land of mist and snow, / He loved the bird that loved the man / Who shot him with his bow.’ 2 Mijn roman was geborgen tussen twee gedichten die me sinds mijn puberteit bezighouden. Misschien is dat wel de motor van de literatuur, dat we iets doen met de passies uit onze jeugd.

Als je op het buitendek staat te kijken vergeet je gemakkelijk elke vorm van beschaving (het zwakke geluid van de motoren hoor je nauwelijks): geen vliegtuig, geen drijfhout, geen mast in zicht, alleen wind en golven, alleen oeroude formaties van ijs en gesteenten die zonder ons toedoen – nóg wel – veranderen, alleen stille vogels die vluchtige, voor ons niet te ontcijferen boodschappen in de monochrome lucht tekenen. Ijsbergen. Memento mori. Voorraadkamers. Ze bevatten het helderste water en de zuiverste lucht die we op aarde hebben, duizenden jaren geleden opgesloten in kristallen, en nu komen ze op hun trage reis door smelten vrij. Het ijs fascineert me in toenemende mate. Het is het meest veelsoortige element, al naar gelang van de situatie vast, gasvormig of vloeibaar. Bovendien fungeert het als een soort geheugen van de aarde. De ijsboringen van het EU-onderzoeksproject EPICA (European Ice Core Project in Antarctica) hebben al een diepte bereikt die gelijkstaat met een tijdsperiode van 900.000 jaar. Gaandeweg wordt het verleden van onze planeet zichtbaar. Allengs ontstaat ook in mij genegenheid voor het ijs.

Ons schip gleed door een natuurlijk kanaal, aan weerszijden witte ijswanden zo hoog het oog reikt, vóór ons het zwart glinsterende oppervlak van glashelder water. De wereld was ongemerkt in een zwart-wittekening veranderd. Warm ingepakt dromden we samen op het buitendek, sprakeloos, roerloos, alsof we een inzegningsplechtigheid bijwoonden. We verzonken in een deemoedig zwijgen, de enige manier om nog uiting te geven aan het ontzag dat door de overweldigende indrukken van de afgelopen dagen bij ons was gegroeid – sinds het zien van de eerste albatrossen, de eerste ijsbergen, de eerste walvissen, de eerste spitse eilanden. In de Antarctis heb je het gevoel een plaag te zijn. Als mens. Een gevoel vol tegenstrijdigheden dat licht tot misantropie leidt. Of dat duidelijk maakt dat humanisme als ideaal niet meer voldoet. De wanhopige onzekerheid van de glacioloog wordt gevoed door de overblijfselen van menselijke nederzettingen aan de

rand van Antarctica, de ruïnes van walvisstations, die verroeste massavernietigingskampen, bijvoorbeeld op het eiland Zuid-Georgië. De glacioloog kan er niet meer tegen, tegen al die verwoesting, ook al vond die in het verleden plaats.

‘De oliedrums staan als grafstenen keurig op een rij, er werd veel traan gekookt in de zogenaamde Potbaai. De fabriek sloopte walvissen, de tijd sloopt de fabriek. Een drukkende stilte hangt boven de bouwvallige hangars, de roofmeeuwen vliegen niet laag, ze vliegen elders. De traankuipen verspreiden een stank die alleen Mnemosyne zou kunnen ruiken; ademhalen gaat moeilijk te midden van die verroeste ravage. Enkele daken hangen scheef tussen de wolken en een plaatijzeren vloer, rode borden markeren een met asbest vervuild gebied. Voor de bottenkokerij staan drie figuren met een ijzeren ketting in hun handen, ze leunen naar achteren alsof ze aan het touwtrekken zijn met onzichtbare walvisjagers; vlokken gegiechel waaien mijn kant op. Ik zou het allemaal graag wat nuchterder bekijken, maar de besneeuwde bergen zijn verre coulissen achter het flensdek, dat de dood betekende. Tussen scheepsschroeven en ankers – los van hun bestemming niet meer dan grotesk strandgoed – houden een paar ezelspinguïns de wacht; de spottende blik boven hun rode snavel interpreteer ik als een afwijzing. Naast de pier geeft de ‘Albatros’ al decennia lang een demonstratie van slagzij, met de harpoen landinwaarts gericht.’

‘Als de Antarctis vergaat, vergaat de mensheid’, staat er in het dagprogramma van het cruiseschip, zonder bronvermelding. Dat is precies de boodschap van mijn roman; wat ik zou willen bereiken is dat lezers dat citaat letterlijk nemen, dat ze zich identificeren met de radicale hartstocht (of de vermeende waan) van de glacioloog. In het gunstigste geval (welk een vermetele ambitie!) dat ze anders kijken naar zichzelf en hun vernietigend vermogen.

Kälteidiotie is in het Duits de medische term voor een waanidee. Iemand die bevriest, beeldt zich in dat hij het warm heeft en kleedt zich uit, ook al is zijn lichaam sterk onderkoeld. Wij lijden, denkt de glacioloog, aan Wärmeidiotie, we zijn steeds maar bezig alles nog meer te verwarmen terwijl we op het punt staan te sterven van de hitte. Een bevroeringsslachtoffer dat het stadium van Kälteidiotie heeft bereikt is niet meer in staat zichzelf te redden.

Na mijn terugkeer uit de Antarctis was ik vastbesloten de roman waarover ik had nagedacht ook echt te schrijven. Voor nadere research ging ik op bezoek bij een van de meest toonaangevende glaciologen van de wereld. Hij luisterde beleefd naar mijn verhaal en vroeg toen hoe oud mijn hoofdpersoon was. Even oud als u, antwoordde ik tot mijn eigen verbazing spontaan (ik schatte hem begin tot midden zestig). Een wetenschapper die zijn leven lang onderzoek heeft gedaan en zijn werk inmiddels ter discussie stelt. Toen hij als jong promovendus bij zijn gletsjer een langlopend meetproject startte, ging hij er als vanzelf van uit: als we het probleem goed analyseren, zullen we het ook oplossen. Als we begrijpen hoe iets leeft, kunnen we het in leven houden. In een ver verleden werd kennis via een medium verkregen, de moderne toekomst zou zich aan de hand van metingen openbaren. Het enige wat je nodig had om de wereld te verbeteren waren steekhoudende bewijzen. Vooruitgang zou slechts een kwestie van precisiewerk zijn. Wetenschappelijk bewijs zou als blauwdruk voor de juiste beslissingen fungeren. Het was begin jaren zeventig, jonge wetenschappers voerden een fel debat over de Gaia-hypothese, genoemd naar de

Griekse godin Gaia, eertijds vereerd in Delphi waar de toekomst via extase werd verkend. De mediums raakten in een door ethyleen opgewekte trance. Tegenwoordig produceren wij enorme hoeveelheden ethyleen, het zit in onze kleren, in dagelijkse gebruiksvoorwerpen, in ons lichaam, zodat we dankzij onze beschaving allemaal bedwelmd helderzienden zijn. De gletsjer-onderzoeker dacht indertijd dat ook hij en zijn collega's te rade gingen bij een hogere instantie: de natuur; alleen moesten er preciezer vragen worden gesteld zodat ook de antwoorden preciezer zouden zijn. 'Voor mij waren laboratoria de orakelplaatsen van die tijd. En nu, hoe staan we er nu voor? We zitten op dit schip. Hebben we ons wellicht vergist? Absoluut niet. Ik heb me niet vergist, ik heb alleen iets over het hoofd gezien, enkel omdat ik het niet voor mogelijk hield: dat men onze waarschuwingen in de wentelwind zou slaan. Ons woord zou wet zijn. Zo stelde ik het me voor. Gebleken is dat voorspellingen sterker zijn dan projecties. Het enige wat erop zit nadat we in de verkeerde tunnel terecht zijn gekomen is onszelf te verblinden.'

In een stadje in Tibet, Dage geheten, staat een bibliotheek waar de schriftrollen, soetra's uit de dertiende tot zestiende eeuw, sinds lang niet meer ingekeken mogen worden. De priesters bekijken de stapel schriftrollen en doen op grond daarvan uitspraken over de toekomst.

De professor, die me in zijn bescheiden werkkamer ontving, toonde me op een van de beeldschermen satellietopnamen van de dood van een gletsjer. Zelden had ik zo'n beklemmend schouwspel gezien. Binnen een paar jaar neemt de gletsjer pijlsnel af in dikte en omvang. Het oppervlak wordt donkerder en het ijs absorbeert de stralen van de zon des te sterker, een zichzelf versterkend, dodelijk effect, door wetenschappers runaway effect genoemd (poëtischer misschien: point of no return). Daarna verbrijzelt de gletsjer. 'Brokstukken, losse delen, alsof zijn lijf door een bom uiteen was gereten. Het steile stuk was verijsd, maar ver beneden ons, vóór ons, lagen nog slechts flarden donker geworden ijs over de helling verspreid, als puin dat klaarlag om te worden afgevoerd. Geen sneeuw, alles oogde doods. Ik heb u toch gezegd dat u het vreselijk zou vinden, het is geen mooi gezicht. De stem van de waard vervliegt in mijn herinnering, en ik, vertelde hij me later op de avond bij bier en een goed stuk vlees, ik was zonder iets te zeggen uit zijn auto gestapt, ik was van het ene stuk ijs naar het andere gelopen, wezenloos als een beschonkene of een blinde, toen ik dat zo zag, zei de waard, moest ik denken aan die ziektes onder het vee een tijdje geleden, hoe onze boeren afscheid namen van hun dieren die geruimd moesten worden. Ik was tot zo'n gebaar niet in staat, mijn gedachten en gevoelens waren verlamd. Ik knielde neer bij een restant; onder het kolengruis, een roetzwarte laag, zat zuiver ijs, ik streek met mijn vingers over het koude vlak, daarna over mijn gezicht, mijn aloude begroetingsritueel, vroeger kon ik handen vol verse sneeuw scheppen, of mijn handen werden zo koud dat ze mijn hele gezicht verfristen, ik likte mijn wijsvinger af, het smaakte naar niets, naar niets.'

Ook legde de professor me uit waarom we rampen niet van tevoren kunnen berekenen. Geen model kan onzekerheden becijferen, de vele verschillende factoren die het opwarmingsproces kunnen versnellen, broeikasgassen bijvoorbeeld die vrijkomen door het smelten van de permafrost. Geen model kan rekening houden met domino-effecten. Er is geen sprake van een lineair verloop. Kleine inputs kunnen alles op zijn kop zetten, zoals een ijsberg plotseling kan kantelen (op YouTube staan een paar bewogen filmpjes met voorbeelden); dat is ook de reden waarom passagiers van

cruiseschepen niet op ijsbergen mogen. Verder is er nog een probleem: elke op zichzelf staande oplossing vergroot de instabiliteit van het hele systeem en kan tot een eindeloze reeks verrassingen leiden. In de wereld van de mythe betekent de complexiteitstheorie dat onze uit evenwicht geraakte aarde een labyrint is waarvan de meeste gangen elk naar een andere ondergang leiden. Mijn optimisme verdween terwijl ik naar hem luisterde. De politiek beweert daarentegen dat we A moeten doen om B te krijgen, daar zien ze de methode om de problemen op te lossen wel degelijk als lineair. Hoe gaat het nu verder? vroeg ik de professor bij het afscheid. Dat weet ik niet, antwoordde hij rustig, maar één ding lijkt me zeker: Tot nu toe bleek alles altijd erger dan wij, deskundigen, hadden verwacht. Niets wijst erop dat er in die wet verandering komt.

Wij mensen gaan volstrekt irrationeel om met waarschijnlijkheden en aannemelijkheden. In het recentelijk in het Nederlands vertaalde boek *Aanval op de vrijheid* betogen Juli Zeh en ik dat de moderne mens het instinct heeft verloren dat hem waarschuwde voor gevaar, en dat hij zich daarom gemakkelijk laat manipuleren. Een voorbeeld: Het is volstrekt absurd dat we in de media meer over terrorisme dan over de opwarming van de aarde lezen. Velen van ons troosten zich met de gedachte dat de catastrofale gevolgen niet definitief zijn bewezen. Natuurlijk zijn ze dat niet, maar ze zijn wel plausibel. En heeft niet ieder van ons in zijn leven wel eens een verzekering afgesloten, tegen brandschade, tegen waterschade, ook al is bekend dat die calamiteit zich bij minder dan één procent van de verzekerden voordoet? We laten ons verzekeren omdat het gevaar plausibel is. Het zijn vaak de verkeerde gevaren waarvoor wij bang zijn. Als je een kind wilt krijgen en je bent boven de veertig, waarschuwt de dokter dat de kans op een mongoloïde kind tussen de twee en drie procent ligt. Daar schrikken we van, die kans is wel erg groot! Ondertussen vertelt dezelfde dokter ons dat de kans op een zwangerschap tussen de twee en drie procent ligt. Daar schrikken we ook van: die kans is wel erg klein!

De gletsjeronderzoeker is opgegroeid met hemel en hel, met zonde en boete, met engelen en demonen. Hij kent de Genesis zowat van buiten: 'God zegende hen en zei tegen hen: Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag: heers over de vissen van de zee, over de vogels van de hemel en over alle dieren die op de aarde rondkruipen.' En als we alle oceanen leeggevist hebben? vraagt hij zich af. Waarover zullen we dan heersen? Ook de psalmen kent hij goed. 'U hebt hem bijna een god gemaakt, hem gekroond met glans en glorie, hem toevertrouwd het werk van uw handen en alles aan zijn voeten gelegd: schapen, geiten, al het vee, en ook de dieren van het veld, de vogels aan de hemel, de vissen in de zee en alles wat trekt over de wegen der zeeën.' (Psalm 8: 6-9). Op een keer zat de gletsjeronderzoeker als toehoorder bij een discussie tussen een filosoof en een katholieke theoloog die de draak stak met al die modieuze scenario's voor de ondergang van de wereld. Toen het publiek vragen mocht stellen vroeg hij het woord: 'Dat moet jullie toch juist goed uitkomen? Jullie verlangen toch altijd naar het einde van de wereld? Voor het eindtijddenken moet de groeiende CO2-uitstoot toch gewoon een goddelijke subsidie zijn die degradatie voorkomt?' Dat was volgens de theoloog een achterhaald denkbeeld. Hij moest de baanbrekende woorden van de paus over dit onderwerp maar eens bestuderen. Natuurlijk zoekt de gletsjeronderzoeker die preek op; hij vindt een potpourri van beschuldigingen:

‘De eerste tekenen van een nieuwe gezindheid vinden we in de Renaissance, bij Galilei bijvoorbeeld, die ongeveer het volgende zegt: Indien de natuur niet vrijwillig antwoordt op onze vragen en ons haar geheimen prijsgeeft, leggen we haar op de pijnbank om haar te folteren en zo de antwoorden los te krijgen die ze uit zichzelf niet geeft. De constructie van natuurwetenschappelijke instrumenten staat bij hem als het ware voor de bouw van het foltertuig waarmee de mens als absolute heerser de antwoorden afdwingt die hij van deze beklagde wil hebben.’ (Aldus kardinaal Ratzinger, later paus Benedictus XVI.) Niet de kerk maar de wetenschap heeft het gedaan. Maar Descartes mag dan schrijven dat de mens meester en bezitter van de natuur is (*maître et possesseur de la nature*), dat leidt bij hem niet tot een consequente secularisatie van de natuur, terwijl die zienswijze – de secularisatie of ontgoddelijking van de natuur – wel consequent werd uitgedragen door het christendom (en de andere abrahamatische religies). We hebben een nieuwe geestelijke beweging nodig, denkt de gletsjeronderzoeker bij zichzelf, een die de kloof tussen mens en natuur en het oude Perzische geloof in een eindtijd overwint. Bovendien wordt het westerse denken gekenmerkt door een ontologisch multiculturalisme, dat ervan uitgaat dat de natuur, en dus vooral het lichaam, de gemeenschappelijke dimensie vormt die alle levende wezens delen, en dat de verschillen tussen regenwormen en chimpansees, tussen punkers en pastoors dus zuiver cultureel bepaald zijn. Misschien kunnen we nog wat leren van de indianen in het Amazonegebied, die zeggen: We hebben allemaal dezelfde cultuur, alleen onze natuur verschilt. Eén ding weet de gletsjeronderzoeker zeker. Tot de geest kan alleen behoren wat men zelf ervaren en ontwikkeld heeft, niet iets wat kant en klaar wordt aangeleverd.

‘Ben je niet bang voor de hel, vroeg ze opeens na het wakker worden, toen we nog onder de lakens lagen, met ons gezicht naar elkaar toe, haar arm uitgestrekt over de ruimte tussen de twee bedden zodat ik haar vingers kon masseren. Ik nam de tijd voor ik antwoordde; eerst moest ik het besef van me afschudden dat dit de laatste keer zou zijn dat we samen wakker werden. De hel is geen plaats, zei ik ten slotte, de hel is de som van onze nalatigheden.’

Natuurlijk heeft dit verhaal de subjectieve stem van de gletsjeronderzoeker nodig, een woedende, gekwetste, eigenzinnige, radicale stem. De dualistische structuur vraagt echter ook om een tweede laag, die onder andere duidelijk maakt dat hij zich een eenzaam roepende in de woestijn voelt, een profeet die op zijn eigen planeet niet meetelt. Die laag wordt gevormd door de kakofonie in de wereld, die overstemmigheid, dat vreselijke allegaartje van gezwets en gepraat. De vele bekendmakingen van de media. De tweede vertellaag is een verbale soep waar het bittere lot van de held in oplost. Dat klinkt zo:

‘Dat zijn ideale maten, kraait geen haan naar, gewoon geluk gehad, vergeet het maar, tast toe zolang de voorraad strekt, niemand die dat betwijfelt, Sir, noodsein op 406 MHz, om 15:21, vandaag werden door vertegenwoordigers van de regering en de industrie langere looptijden overeengekomen, ideale, perfecte maten, die moet je op je tong laten smelten, noodzender? Ja, Sir. Welk schip? Dat weten we nog niet, Sir, de fresco’s worden sinds vorige week hersteld, de kapel zal de hele zomer dicht blijven, het spijt me dat u de lange reis hierheen voor niets hebt gemaakt, een woordvoerder van de industrie verklaarde: We hebben overal langere looptijden voor nodig, we mogen ons niet onder druk laten zetten, teruggeboekt, een vraag aan uw gast, aan bisschop Böhnke?, ja, ik zou de bisschop willen vragen hoe het zit met de ark, die van

Noach, in het Duits zeg je toch Arche, als je de eerste twee letters omdraait, de A en de R, krijg je Rache, en Rache betekent wraak, ja toch? denkt u dat daar iets achter zit? het is voor mij een eer en een grote vreugde u vanavond een van onze meest vooraanstaande wetenschappers voor te stellen, niemand die dat betwijfelt, we moeten de open plekken volschrijven, potentieel blijft er iets hangen dat ons in verlegenheid zou kunnen brengen, ik heb een positiebepaling, Sir: W64'33 S 43'22, alle kraaien, ik ben het beu, in de lucht, de gevoelstemperatuur lag hoger, zijn zwart, gewoon perfect, die maten, wensen gaan hier in vervulling, een divertimento, aangevraagd op deze mooie middag, in de luwte gaat het varen gemakkelijker, teruggeboekt, je moet meer boter bij de vis doen, geldt al als een uitgemaakte zaak, het museum is helaas dicht, waterschade, het dak was oud en bouwvallig, dat komt ervan als je de renovatie uitstelt, er klopt iets niet, Sir, we hebben nog steeds geen radioverkeer met de Hansen.'

Als je lang met dit onderwerp bezig bent, ga je onwillekeurig als een vakman denken en draag je diens onverbiddelijke inzichten als een ratel voor je uit:

- De rampen stormen sneller op ons af dan we denken.
- Het zetten van kleine stappen is niet genoeg. Sommigen van ons denken er nog over na of we spaarlampen moeten gebruiken. Dat mag nuttig zijn voor de ontwikkeling van een kritisch bewustzijn, maar het is zo goed als irrelevant voor het oplossen van de klimaatcrisis.
- Het is op dit moment al te laat voor een humane aanpassing aan de omstandigheden zonder veel slachtoffers. Sommige rampen kunnen we niet meer voorkomen, wat we van nu af aan ook doen. Opwarming klinkt knus, maar in sociale termen betekent het massavlucht, hongersnood, oorlog. Alle levende systemen op aarde gaan achteruit omdat wij de biosfeer verpesten. De hoofdschuldige is onze take-make-waste-economie, voortgestuwd door fossiele energie. De ziektes van het kapitalisme heten consumptie en verspilling. De enige kracht ter wereld die machtig, rijk en vernuftig genoeg is om deze toestand te veranderen, is de kracht die deze toestand teweegbrengt. Zij zal niets veranderen en dus moet ze worden bestreden. Wat kan de literatuur anders doen dan de enkeling beschrijven die zich verzet?

uit het Duits vertaald door José Rijnaarts